

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

ТАТАРНИКОВА Кристина Геннадіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Київського міжнародного університету

В статті досліджені проблеми, пов'язані з правовою захитой інтелектуального капітала організацій. Определено, что в современных условиях именно эта форма капитала становится мощным экономическим ресурсом, который нуждается в защите. Указано, что интеллектуальный капитал организации состоит из двух составляющих, которые требуют отдельных подходов для защиты. Предложено создать механизм правовой защиты интеллектуального капитала с привлечением норм права интеллектуальной собственности, гражданского, уголовного, хозяйственного и трудового права.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, проблеми, правовий захист, механізм, комплекс правових норм.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки, посилення ролі інтелектуальних та інформаційних ресурсів для виробництва конкурентоспроможної продукції призвели до появи нової форми капіталу організації, мова йде про інтелектуальний капітал, який визначає можливості організації існувати в системі інноваційної економіки інтелектуального типу.

Важливість даної форми капіталу важко переоцінити, оскільки саме він є основою підвищення ефективності суспільного виробництва, переходу держави на новий рівень постіндустріального розвитку. Для українських суб'єктів господарювання в сучасних економічних умовах саме інтелектуальна складова може стати ґрунтом для

подальшого розвитку, а інтелектуальний капітал має стати потужним економічним ресурсом, здатним компенсувати дефіцит інших складових капіталу організації, зокрема суттєвий дефіцит фінансового капіталу.

Така важлива історична місія інтелектуального капіталу вимагає відповідного правового захисту, що має надійно гарантувати його юридичну цілісність, недоторканість з боку не уповноважених осіб, сприяти його накопиченню та безпечному господарському обігу.

Аналіз останніх публікацій

До проблем, які стосуються функціонування та захисту інтелектуального капіталу зверталися С.І. Грицуленко, Н.Є. Потапова-Синько, О.В. Кендюхов, О.М. Коваленко, І.І. Митрофанов, О.В. Плєскун, Є.О. Панченко, І.І. Просвиріна, А.Ю. Сибирьова, О.І. Романюк, П.В. Терелянський та ін. Вчені зазначають, що інтелектуальний капітал підприємницької структури є результатом використання інтелектуального потенціалу і є сукупністю інтелектуальних ресурсів, представлених структурними складовими, склад яких може змінюватись з урахуванням науково-технічного прогресу та організаційно-економічного стану, які використовуються для створення нової додаткової вартості, збільшення прибутку та зростання конкурентних позицій цієї структури на ринку [10].

Науковці стверджують, що в цій сфері існує низка проблем юридичного характеру, які заважають дієвому захисту цієї частини капіталу організації. Зокрема, мова йде про те, що цей вид капіталу має бути, безумовно, захищеним комплексом правових заходів, але в цій сфері недостатньою мірою описаний та розроблений правовий механізм захисту.

На нашу думку, таке становище виникло у зв'язку з тим, що сучасна юридична наука, в принципі, у недостатній мірі залучена до проблем захисту інтелектуального капіталу як окремого елемента інтелектуальної власності, майже не досліджена його структура в юридичному плані, що заважає розробці рекомендації, щодо його захисту нормами вітчизняного права.

Таким чином, метою даної статті є аналіз можливостей правового захисту інтелектуального капіталу господарюючих суб'єктів [11].

Виклад основного матеріалу

У літературі та нормативних актах сутність нематеріальних активів, до яких належить і інтелектуальний капітал, розглядається з різних точок зору, і спостерігається велика різноманітність підходів до визначення як його сутності, так і структури, спірним є питання стосовно участі даної форми капіталу в економічній діяльності, не визначені остаточно і відносини, які визначають право власності на інтелектуальний капітал.

З економічної точки зору, інтелектуальний капітал несе правове навантаження, оскільки дана форма капіталу бере участь у вирішенні проблем ефективності процесу трансформації «ресурси-активи-результати», і, як кожен актив організації, має право на юридичний захист [5, с. 112].

Найбільш часто дана форма капіталу ототожнюється з нематеріальними активами організації, і термін «нематеріальні активи» частково відображає правовий підхід до інтелектуального капіталу, будучи водночас елементом бухгалтерської моделі фірми. Слід сказати, що вчені визначають нематеріальні активи як вкладення у нематеріальні об'єкти, що використовуються

у господарській діяльності протягом тривалого періоду і приносять дохід [6, с. 43].

При цьому у П(С)БО-8 «Нематеріальні активи» ці активи визначені як немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані [12].

До складу цих активів входять права користування природними ресурсами; права користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо); права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті; інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [12].

Таким чином, як бачимо, за своїм складом інтелектуальний капітал є лише частиною нематеріальних активів, має інтелектуальну складову, яка визначає право власності на результати творчої й інтелектуальної діяльності, що відрізняє його від права власності інших нематеріальних активів, у яких інтелектуальна складова відсутня.

У той же час слід вказати на той факт, що складовою частиною інтелектуального капіталу, за визначенням дослідників, є люди, персонал організації, який задіяний у створенні інтелектуального капіталу, в управлінні ним використовує цей капітал

або його окремі елементи у виробничій та комерційній діяльності.

Як зазначає І.І. Просвірина, продуктом людського капіталу є новизна, унікальність інтелектуального продукту, який створений персоналом. Відношення співробітників компанії до роботи, їх знання та навички, здатність до навчання та набуті знання є проявами впливу людського капіталу на результативність роботи компанії. Існує думка, що визначення інтелектуального капіталу носить досить загальний характер і зазвичай передбачає суму тих знань усіх працівників компанії, що забезпечує її конкурентоспроможність» [11].

Таким чином, на нашу думку, інтелектуальний капітал можна визначити як правову категорію, яка виникає внаслідок володіння господарюючим суб'єктом правами на об'єкти інтелектуальної власності, на інтелектуальний потенціал персоналу організації, на результати інтелектуальної діяльності персоналу організації і їх використання у господарській діяльності господарюючого суб'єкта з метою отримання доходу.

З правової точки зору, інтелектуальний капітал доцільно поділити на дві складові, які мають суттєві розбіжності з точки зору засобів їх правової охорони, мова йде про інтелектуальний капітал у формі нематеріальних активів та інтелектуальний капітал у формі творчого та інтелектуального потенціалу персоналу організації.

Першу складову інтелектуального капіталу у правовому аспекті можливо захистити традиційним, добре відомим методом – видачею патентними органами відповідно до передбаченої законом процедури спеціального охоронного документа (патенту, свідоцтва) [3, с. 39].

Другу складову інтелектуального капіталу – знання та навички персоналу, інформаційну обізнаність персоналу у сфері інтелектуальної складової роботи організації – захистити важче, на що вказують дослідники цієї проблеми.

Дієвим механізмом, який може забезпечити цю другу складову інтелектуального капіталу організації, є звернення до напрацювань у сфері трудового права, зо-

крема до можливостей закріплення в трудовому договорі положень, відповідно до яких персонал організації буде обмежений у можливостях використовувати свої знання, навички, набуту інформацію без дозволу керівництва організації, певний час після звільнення не буде мати права розголошувати інформацію, працювати на певних посадах та у певних сферах суспільного виробництва.

Зазначимо, що така позиція не підтримується окремими дослідниками, й існує думка, що, з юридичної точки зору, не всі невідчутні фактори, створювані і використовувані організацією, можуть бути безумовними об'єктами її власності (зокрема, досвід та кваліфікація персоналу, знання загального характеру, зовнішні інформаційні бази тощо) [1, 14].

У той же час право цивілізованих країн внесло певні корективи у розуміння права організацій на інтелектуальну власність, на практиці на заході з метою захисту інтелектуального капіталу широко застосовуються договори про конфіденціальність (NDA) і про неконкуренцію (NCA), які розглянуті нижче [15].

1. Договір про конфіденційність – це угода, яка укладається, принаймні, між двома сторонами, в якому вони погоджуються на захист конфіденційної інформації, що розкривається в ході комерційної діяльності. Згідно з цим договором передавальна / розкриваюча сторона (у нашому випадку – це роботодавець), власник конфіденційної інформації, передає приймаючій стороні (співробітник / виконавець) певну конфіденційну інформацію, а отримуюча / приймаюча сторона гарантує її збереження згідно з умовами договору.

Будь-який NDA повинен конкретно визначати характер розкриття конфіденційної інформації. Це має бути зроблено без фактичного розкриття інформації, тому конфіденційна інформація зазвичай описується категоріями. У нашому випадку інформація поділяється на кілька рівнів і, відповідно, має кілька рівнів захисту – ми ділимо всю інформацію на відкриту та інформацію з обмеженим доступом. У свою чергу, інформація з обмеженим доступом

за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну (комерційну таємницю).

Щоб ні у кого не виникало суперечок з приводу того, що є конфіденційною інформацією, а що є комерційною таємницею, на носіях, де ця інформація зберігається, просто вказується визначене угодою позначення.

Ще одне важливе положення NDA – це розкриття зобов'язань і термінів, викладаються зобов'язання Приймаючої сторони зберегти конфіденційну інформацію і допустимі підстави для її розкриття. Також повинен бути прописаний термін, протягом якого приймаюча сторона зобов'язана докладати зусилля до недопущення розголошення конфіденційної інформації [4].

Слід зазначити, що в Україні захист інтелектуального капіталу може реалізовуватися у практичній площині на основі залучення механізму захисту комерційної таємниці, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи у певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якої вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію (ст. 505 ЦК України).

Закон закріплює за власником комерційної таємниці виключне право перешкодити неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці (ст. 505 ЦК України); право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами (ч. 1 ст. 162 ГК України) [2].

У свою чергу, Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК), за розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК) [9]. Також і Кодекс України про адміністративні правопорушення у ч. 3 ст. 1643 визначає, що отримання, використання, роз-

голошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця тягне за собою накладення штрафу від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [8].

Зазначимо, що сьогодні при вирішенні спорів у суді про порушення права на комерційну таємницю складним є доведення двох фундаментальних моментів: чи була відома особі інформація, що складає комерційну таємницю? Чи використовувала іншим способом особа відому їй комерційну таємницю без дозволу? [13].

На перше запитання позитивну відповідь можна одержати на основі договорів із робітником, але при цьому довести, що інформація розношувалася без згоди керівництва, досить важко.

Відповідно, і судова практика свідчить про те, що притягнення до матеріальної, кримінальної, адміністративної відповідальності колишніх топ-менеджерів, інших працівників компаній, які мають доступ до таємної інформації, є практично неможливим через складність отримання доказів відносно розголошення конфіденційної інформації, а також визначення розміру збитків.

У ході більшості подібних судових процесів відповідачам поки що вдавалося довести відсутність крадіжки комерційної таємниці.

Таким чином, найбільш дієвими методами захисту комерційної таємниці є превентивні заходи, які включають грамотний підхід до укладання трудових контрактів, кадрову політику, а також встановлення надійної системи технічного захисту інформації.

2. Договір про неконкуренцію обмежує працівника від роботи в будь-якому подібному бізнесі на певну кількість часу на певній території після припинення трудових відносин.

У той час як NDA на сьогоднішній день підписують більшість великих українських компаній, NCA ще не так широко використовується, його проект вимагає уважного до себе ставлення. І враховуючи наші ре-

алії і мислення, сам факт підписання такої угоди у трудовому праві може розглядатися як порушення права на свободу у виборі професії, передбачене ст. 2 КЗПП України [7].

Договір про неконкуренцію обмежує працівника від роботи в будь-якому подібному бізнесі на певну кількість часу на певній території після припинення трудових відносин. Також такий договір передбачає обмеження на створення конкуруючого підприємства.

Погоджуючись на обмеження здійснювати будь-яку діяльність протягом певного часу і на певній території, співробітник повинен отримати щось взамін: високу зарплату, пільги, компенсації тощо. Це нормальна практика, враховуючи той фактор, що подібна угода підписується далеко не з кожним, а з особливо цінним робітником. Найчастіше мова йде про фахівців у сфері інформаційних технологій, керівників вищої ланки та інших цінних кадрів. Тому звичай норма про неконкуренцію зустрічається як частина плати такого працівника за ті блага, що дає йому роботодавець [4].

Момент рівності сторін та отримання достатніх компенсацій і пільг в обмін на обмеження у діяльності дуже важливий, адже в іншому випадку такий невідгідний договір можна оскаржити в суді, оскільки він поставив одну із сторін у невідгідне положення і такий правочин був вчинений під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), обману (ст. 230 ЦК України), тяжких обставин (ст. 233 ЦК України) [16].

З розвитком високих технологій, появою інноваційних сфер у бізнесі і переходом практично всіх сфер нашого життя у технологічну сферу застосування NDA і NSA рано чи пізно стане звичайною практикою для України, проте поки вітчизняний законодавець не легалізує ці правові механізми, інтелектуальний капітал організації не буде захищений належним чином.

Висновки

Таким чином, нині в Україні мають місце суттєві труднощі із забезпеченням правової охорони інтелектуального капіталу. На наше переконання, цю проблему по-

трібно вирішувати комплексно, створюючи надійний і дієвий механізм охорони інтелектуального капіталу із залученням норм права інтелектуальної власності, цивільного, кримінального, господарського та трудового права. Саме у такий спосіб вдасться надати інтелектуальному капіталу надійного захисту, стимулювати подальше накопичення інтелектуального капіталу в Україні.

Література:

1. Бендиков М.А. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения [Электронный ресурс] / М.А. Бендиков, Е.В. Джамай. – Режим доступа: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-4/01.shtml>
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003.– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Грицуленко С.И. Основы интеллектуальной собственности: Конспект лекций / С.И. Грицуленко, Н.Е. Потапова-Синько. – Одесса: ОНАС им. А.С. Попова, 2006. – 100 с.
4. Кашкин Ю.С. Трудовое право Европейского Союза: учебн. пособ. / Ю.С. Кашкин – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 304с.
5. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом: монографія [Текст] / О. В. Кендюхов. – Донецьк: НАН України. Ін-т економіки пром-ті; ДонУЕП. – 2008. – 363 с.
6. Коваленко О.М. Интеллектуальный капитал: формирования та розвиток в Україні: дис... канд. екон. наук / О.М. Коваленко. – К., 2008. – 204 с.
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Панченко Е.О. Еволюція поглядів та сутність поняття інтелектуального капіталу / Е.О. Панченко // Молодий вчений. – 2014. –№ 7 (10) – С. 59-64.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджені проблеми, які пов'язані з правовим захистом інтелектуального капіталу організацій. Визначено, що в сучасних умовах саме ця форма капіталу стає потужним економічним ресурсом, який потребує захисту. Зазначено, що інтелектуальний капітал організації складається із двох складових, які вимагають окремих підходів для захисту. Запропоновано створити механізм правового захисту інтелектуального капіталу із залученням норм права інтелектуальної власності, цивільного, кримінального, господарського та трудового права.

SUMMARY

This article investigates the problems related to legal protection of the intellectual capital of organizations. Determined that this form of capital is becoming a powerful economic resource that needs protection. Indicated that the intellectual capital of the organization consists of two components that require separate approaches to protect. Proposed to establish a mechanism of legal protection of intellectual capital raising intellectual property law, civil, criminal, commercial and labour law.

11. Просвірина І.І. Інтелектуальний капітал: новий взгляд на нематеріальні активи / І.І. Просвірина // Финансовый менеджмент. – 2004. – №4

12. П(С)БО-8 «Нематеріальні активи». – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO8.aspx>

13. Сибирева А.Ю. Коммерческая тайна в Украине и защита прав на нее [Электронный ресурс] / А.Ю. Сибирева, О.И. Романюк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/74745.doc.htm

14. Терелянский П. В. Проблемы оценки интеллектуального капитала [Электронный ресурс] / П. В. Терелянский. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NIT_2008/Tethis/Economics/27826.doc.htm

15. Трудовий договір як юридичний факт у трудовому праві: Монографія / І. І. Митрофанов, О. В. Плєскун ; за заг. ред. І. І. Митрофанова. – Одеса : Видавництво «Фенікс», 2014. – 272 с.

16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030435.html